

До 150-річчя від дня народження М. Міхновського

<https://doi.org/10.15407/uhj2023.04.085>
УДК 32 051(477)(092)Міхновський «20»

Федір ТУРЧЕНКО

доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри новітньої історії України,
Запорізький національний університет (Запоріжжя, Україна)

fturchenko@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0001-9408-269X>

МИКОЛА МІХНОВСЬКИЙ: УРОКИ ДЛЯ НАЩАДКІВ

Мета — розкрити зміст аналізу М. Міхновським російсько-українських відносин, а в їх контексті — форм і засобів боротьби українців за самостійність України. **Методологія** ґрунтується на комбінації загальнонаукових, історичних та міждисциплінарних прийомів наукового пізнання. **Основні результати.** Проаналізовано погляди М. Міхновського на характер відносин між Україною й Росією, розуміння ним перспектив боротьби українців за незалежність. Наголошено, що на початку ХХ ст. М. Міхновський закликав до радикального політичного та соціокультурного розриву з Росією й російським суспільством у цілому — єдино можливого шляху до збереження українців як окремої етнічної спільноти. Передбачалися різноманітні методи боротьби: культурно-просвітницькі, ідеологічні, воєнні, спрямовані на національну мобілізацію українців, перетворення їх на модерну націю, здатну вибороти незалежність. Водночас М. Міхновський виступав проти будь-яких угод із російськими політичними силами, котрі відмовлялися зважати на українські інтереси. Цим він і його послідовники виділялися серед діячів національного руху, чия політична програма обмежувалася вимогами національно-територіальної автономії України. Але саме опоненти М. Міхновського в 1917 р. повели Україну шляхом федерації з Росією, на демократичне переродження якої сподівалися. Та історія пішла іншим шляхом: наприкінці 1917 р. більшовицька Росія розгорнула війну проти України й окупувала більшу її частину. Наступного разу «вікно можливостей» для повного розриву з Росією відкрилося лише через століття у ході повномасштабної

Цитування: Турченко Ф. Микола Міхновський: уроки для нащадків. *Український історичний журнал*. 2023. № 4 (571). С. 85—97. <https://doi.org/10.15407/uhj2023.04.085>

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2023. Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

ISSN 0130-5247. Український історичний журнал. 2023. № 4 (571)

російської агресії проти України, яка почалася в лютому 2022 р. Як наслідок, цілком слушним, доречним і прийнятним виявився той формат відносин із Росією та її суспільством, який М. Міхновський запропонував українцям ще на початку ХХ ст. Подальших досліджень потребують етнонаціональні та соціально-психологічні зрушення в українському суспільстві за останнє століття, пов'язані з цими змінами.

Ключові слова: Україна, українофільство, самостійність, федерація, асиміляція, мова, націоналізм, історичні уроки.

Удавшись у лютому 2022 р. до широкомасштабного вторгнення в Україну, керівництво РФ оголосило своєю метою ліквідацію Української держави, а українців — як нації. Для багатьох наших сучасників це стало повною несподіванкою. Щоб зрозуміти, чому так сталося, важливо по-новому поглянути на історію російсько-українських відносин і, зокрема, їх оцінку нашими попередниками. У цьому контексті звертає на себе увагу творчий спадок Миколи Івановича Міхновського, 150 років від дня народження якого відзначається у 2023 р.

На арені суспільно-політичного життя України М. Міхновський з'явився в 1890-х рр., коли відбувалася політична кристалізація національної самовідомості української інтелігенції. Це яскраво виявилось в діяльності Братства тарасівців, членом якого був М. Міхновський. У програмовому документі організації — «Profession de foi молодих українців» (1893 р.), до створення якого він був причетний, чітко зазначалося: «Наука і життя Українського народу доводить нам, що Україна була, єсть і буде завжди окремою нацією, як і кожна нація, так і вона потребує національної волі для своєї праці і поступу» [1, С. 241]. М. Міхновський уважно стежив за дискусією, що в першій половині 1890-х рр. розгорнулася між Б. Грінченком і М. Драгомановим, під час якої, серед іншого, розглядалося питання про перспективи розвитку української літератури. М. Драгоманов свого часу вбачав у російській літературі «альфу і омегу всіх українських ідеалів», а «українську літературу вважав частиною московської». Натомість Б. Грінченко, навпаки, — відстоював цілковиту незалежність українського літературно-культурного процесу і звільнення його від російського впливу. І хоча останній не був політичним самостійником, він критикував тих українських інтелігентів, у котрих, на його думку, було дві душі: одна — українська, друга — російська, та які одночасно хочуть і рідному краю прислужити, і «Станіслава на шию» заслужити [2, С. 107].

Якщо говорити про молодого М. Міхновського, який був у дружніх відносинах із Б. Грінченком, то вже в роки перебування у Братстві тарасівців він сформувався як переконаний самостійник. Він мав моральний орієнтир — Тараса Шевченка, котрого (як і багато його молодих однодумців) сприймав як самостійника. Магнетичний вплив творчості Кобзаря М. Міхновський відчув дуже рано й перебував у його полоні все життя.

Але самостійницька ідея тоді не сприймалася українською інтелігенцією, особливо її старшим поколінням («українофілами», «старою Україною»), серед якого домінували автономістські настрої, а політична незалежність уважалася «за межами можливого». У цих умовах М. Міхновський і його однодумці

опинилися в конфлікті з представниками традиційного українофільства, серед яких були авторитетні письменники, діячі культури, зокрема його наставники. У 1898 р. він чітко сформулював щодо них свою позицію: «Коли гине нація, коли всі українські елементи мусили б стати в опозицію», літературні українофіли «роблять собі помалу блаженську літературу» [3; 4, С. 534—536, 544; 5].

Однак, критикуючи аполітичне літературне українофільство, М. Міхновський не відмовився від культурно-просвітницької роботи, метою якої, за його оцінкою, була «національно-демократична та національно-прогресивна освіта». 1898 р. він задумав книгу під робочою назвою «Русини з початком ХХ століття» — своєрідну енциклопедію, покликану дати огляд українського життя, історії, географії та етнографії України, її економічного, політичного та культурного становища. До авторства запросив відомих українських учених. Львівська газета «Діло» в оголошенні про цей проект надала йому значення «каменя, відваленого з власної могили нації» [4, С. 546; 6].

У стислому плані до книжки М. Міхновський сформулював своє бачення минулого України та її сучасного стану як цілком осібного історичного процесу. Він передбачав, зокрема, такі змістовні маркери: Україна-Русь, королівство Руське, король Данило, Литовсько-Руське князівство, панування Польщі, розшматування України-Руси між Росією, Австрією й Угорщиною, безправ'я українців і національний рух [6].

На початку 1899 р. в особистому житті та політичній біографії М. Міхновського відбулися зміни, і він змушений був переїхати з Києва до Харкова. Тож план щодо книги не був реалізований, але закладене в ньому бачення минулого України стало основою для політичних проектів її майбутнього. Зокрема навесні 1900 р. М. Міхновський написав свою головну працю — «Самостійна Україна», в якій сформулював програму українського визвольного руху, спрямовану на досягнення незалежності. Пізніше на ідеологічних підставах цієї праці за його участі були написані «Програма Української народної партії», «Робітницька справа в програмі УНП», «Справа української інтелігенції в програмі УНП», «Основний закон “Самостійної України”, Спілки народу українського» і багато інших статей, заміток, відозв, листівок. Усе це опубліковано 2015 р. [7]. Згадані джерела покладено в основу цієї статті.

Початком нової історії України М. Міхновський уважав «Переяславську конституцію». Так у «Самостійній Україні» та інших своїх працях він характеризував відносини між Україною й Московією, зафіксовані 1654 р. Ці відносини, на підставі яких «Українська Республіка злучилася з московською монархією», він характеризував як «політичну унію», що ґрунтувалася на принципах: «рівний з рівним» і «вільний з вільним». Але московські царі та імператори не виконували своїх зобов'язань за «Переяславською конституцією» й «поводилися з нами так, наче вона ніколи не існувала» [7, С. 168]. Відтоді, за словами М. Міхновського, «наша нація в загальній культурності [...] поступила дуже мало наперед, а з багатьох поглядів вона мусила вернутися до нижчих форм життя — як політичного, так і соціального». Звідси висновок: українці «цілком

вільні від обов'язків щодо Москви, які були свого часу взяті Хмельницьким». Обставини нашого існування «накладають на нас обов'язок розбити пута рабства», — підсумовував М. Міхновський. «Розбити пута рабства» означало: спочатку повернутися до статусу «Переяславської конституції», а потім і до повної незалежності. Власне, це і є головна ідея «Самостійної України».

М. Міхновський аналізував обставини, які, за його переконанням, сприятимуть перетворенню України на незалежну державу. Він виходив із поширеної в той час думки, що кожна нація «хоче вилитися у форму незалежної, самостійної держави» й що це бажання відповідає запитам епохи: «Всесвітове національне питання вже зовсім досягло, хоч і далеко стоїть від необхідного дійсного та справедливого розв'язання» [7, С. 166].

Історичний прогноз щодо неминучого краху імперій й епохи національних революцій, які охоплять усі континенти та супроводжуватимуться появою нових незалежних держав, зокрема й України, виправдався у ХХ ст.

Але, виходячи з цих загальних міркувань, М. Міхновський шукав конкретні соціально-політичні та духовні підстави, які могли б вивести Україну на шлях незалежності, допомігши стати успішною в державотворенні.

Насамперед він брав до уваги чинник «рідної землі», творчого потенціалу українського етносу та його еліти. На переконання М. Міхновського, зафіксоване у брошурі «Самостійна Україна» й інших документах Української народної партії, котрою він керував, майбутня незалежна держава сформується на території «від Карпатів аж по Кавказ» [7, С. 173]. У програмі УНП називаються історико-географічні регіони самостійної України — Слобожанщина, Правобережна Україна, Запоріжжя, Кубань, Чорномор'я, Полісся, Галичина [7, С. 290]. Це саме та частина Східної Європи, де, за даними тодішньої науки, більшість населення становили етнічні українці. Українській інтелігенції, до якої звертався М. Міхновський, цей факт був добре відомий. Автор «Самостійної України» нагадував, що на цих теренах проживають понад 30 млн українців і це — 1/30 частина всієї людності планети [7, С. 173]. Цього цілком достатньо, щоб утворити самостійну державу.

Ця теза загалом відповідає новітнім уявленням про процес формування модерних націй і державотворення на їх основі. Наприклад, О. Пріцак, спираючись на український досвід, творчу сутність ідеї територіальності характеризував такими словами: «Територія продукує активну меншість — аристократію (провідну верству), еліту [...] Територія, [...] свідомість території зумовлює існування нації» [8, С. 191]. Е.Д. Сміт «першим кроком [...] до соціального і культурного об'єднання представників націй» уважав «територіальну єдність, історичну територію або рідний край» [9, С. 23]. Отже, на території «рідного краю», на основі спільної історичної пам'яті, мови і культури в українців поступово формується відчуття національної свідомості, складається модерна нація, здатна до створення незалежної держави.

Але цей процес був ареною гострої боротьби між імперським урядом і російським суспільством, — з одного боку, та українством — з іншого. Офіційна

Росія не визнавала існування українського народу як окремої етнічної спільності. Що ж стосується М. Міхновського, то, по-перше, він піддавав сумніву обґрунтованість міфу про «українську національність як лише різноманітність російської», нагадуючи, що ця ідея залишається предметом дискусій у науковому середовищі. Звісно, він був добре обізнаний з українським поглядом на це питання. Не випадково в його текстах для позначення північних сусідів-росіян часто використовувалося слово «москалі», а для їхньої країни — «Московія». По-друге, він був переконаний, що основне навіть не це. «Нехай вчені розшукують, хто кому родичем», — читаємо у «Самостійній Україні» [7, С. 171]. Здоровий глузд підказував, що на підставі міфів про далеке минуле відносини з сусідами будуватися не можуть. Головне — які політичні, економічні, юридичні та моральні аспекти лежать в основі цих відносин сьогодні, які почуття й емоції вони викликають в українців. «Коли б навіть було доведено, що ми тільки різноманітність російської нації, то й тоді нелюдські відносини росіян до нас освячують нашу до них ненависть... Кров, коли вона пролита братньою рукою, ще дужче благає о помсту, бо то брата кров!», — зазначав М. Міхновський. Отже він прямо говорив про історично зумовлене почуття ненависті до росіян. Це почуття, читаємо у «Самостійній Україні», — реакція «ображеного чуття нації і криків цілого народу». Автор підсумовував, що прихильники незалежної України навіть «гідують визнати моральні зв'язки з російською нацією». Коли М. Міхновський писав слово «гідують», він, без сумніву, розумів, яку глибину зневаги до всього, що було пов'язане з «російською нацією», воно означає. Підкреслимо, що йшлося саме про російську націю у цілому, а не про Російську імперію як державу з її чиновниками і слугами режиму [7, С. 171].

Демонстрацією прагнення чітко розмежувати російський та український культурний простори стала участь М. Міхновського у спробі знищення пам'ятника О. Пушкіну у Харкові, яку 31 жовтня 1904 р. здійснила воєнізована організація «Оборона України», створена 1903 р. при УНП для керівництва майбутнім загальнонаціональним повстанням. Після вибуху від постаменту відколовся фрагмент, хоча сама скульптура вціліла. У листівці з підписом «Самостійна Україна» — «Оборона України», поширеній на місці акції, зазначалося, що О. Пушкін «був цілковито діячем для московського народу і ніякої культурної ваги для нас не має [...] цей літератор московський, який підло-брехливо змальовував в своїх творах постать нашого патріота гетьмана Івана Мазепи», тож монументу немає місця «на історично нашій, але силоміць загарбаній території» [7, С. 309]. Відомо також, що напередодні влада наказала демонтувати бюст Т. Шевченка, встановлений на садибі харківського підприємця О. Алчевського.

Без сумніву, М. Міхновський прорахував усі наслідки цієї акції. О. Пушкін був символом російського культурного впливу в Україні, що його вважали цивілізаторським не лише офіційна влада, а й ліберали та соціалісти Росії. Натомість М. Міхновський розглядав постать О. Пушкіна в контексті загарбницької політики царату й використання російської культури як важливого

елемента цієї політики. «Не несіть, панове москалі, до нас своєї культури “огнем і мечем”», — застерігалось в листівці [7, С. 310].

Ця істина була очевидно не лише для М. Міхновського. Єврейський публіцист В. Жаботинський у полеміці з російським лібералом П. Струве, котрий заявив, що «в Києві без російської мови не можна бути культурною людиною», нагадував: «Усюди на периферії держави російської російська культура з’являється лише після того, як земський яриза (ярижка) прокладав їй дорогу, витоптавши чоботиськами всіх її конкурентів» [10, С. 68].

Історія з пам’ятником О. Пушкіну сталася напередодні 250-річного ювілею Переяславської ради 1654 р., коли в Російській імперії помітно посилювався асиміляторський тиск на українців. «Москалі, — зазначалося у відозві УНП з приводу російсько-японської війни, — силують нас усюди балакати по-московськи: у школі, на пошті, у суді й навіть в церкві. Вони вчать наших дітей покорі й тому, що ніби й вони теж “руськіє”» [7, С. 292]. Але проблема не лише в тому, що ця політика збільшує чисельність в імперії росіян і зменшує — українців. Денаціоналізація мала важливі соціальні наслідки, на які вказували автори програми УНП: «Нарід, що не має власної школи, натурально мусить бути темний, некультурний; він складає нижчі класи, класи пролетаріату сільського і міського, і таким чином сходить на службову роль іншим народам, більш культурним, виконує рабські обов’язки до останніх. Таке становище українського народу в Росії, Австрії і Венгрії, не зважаючи на його велику численність (це стосується Росії)» [7, С. 282].

Асиміляторській політиці, що мала на меті «перетворення українців на москалів», самостійники протиставляли свою програму, спрямовану на національно-культурне відродження України. Головне положення цієї програми — створення вільної української школи, значення діяльності якої виходило за межі суто просвітницької ролі: «Українська вільна школа буде для українського народу тим світлом, що розжене густу темряву, якою його окутали різні непрохані просвітники-москалізатори, полонізатори, мад’яризатори; українська вільна школа буде тим світлом, що освітить шлях до свободи, буде тим огнем, де гартуватиметься вільний дух, який розтопить наші довговічні кайдани. Українська вільна школа дасть народу українському інтелігенцію, дасть йому організаторів, агітаторів; ця інтелігенція просвітить український народ, розвіє національну і класову свідомість робітника і хлібороба — зорганізує їх» [7, С. 282—283]. Звичайно, здійснити це можна було тільки в незалежній Українській державі, котра була запорукою збереження українців як окремої спільноти, їх здатності трансформуватися в модерну, соціально стратифіковану націю.

М. Міхновський і його соратники багато роздумували над соціальною базою й перспективами українського національного руху. За оцінкою М. Сосновського, «вони були демократами, стояли на народницьких позиціях, вважаючи, як усе національно свідоме українське суспільство, що рушійною силою історичних процесів є “народ”, ідентифікуючи цей “народ” з селянською масою» [11, С. 166]. Однак згаданий дослідник не звернув уваги на те, що так було

на початку політичної діяльності М. Міхновського. Після революції 1905 р. він остаточно порвав із народницькою ідеологією з її замилюванням «безбуржуазністю», «безкласовістю» українців. Особливо негативні емоції викликали в нього розмови про «Всеросійську» чи навіть «Європейську» федерацію соціалістичних держав як ідеальну модель майбутнього, нібито «науково вивірених» шлях розвитку людства. Саме так уявляли майбутнє тодішні соціалістичні теоретики. М. Міхновський, визнаючи можливість федерації й автономії України, не вважав їх кінцевою метою, а лише кроком до повної незалежності. У «Самостійній Україні» він закликав іти до цієї мети навіть «навпаки логіці подій» [7, С. 170]. Щоб зрозуміти підходи М. Міхновського до аналізу історичних перспектив розвитку України, необхідно частіше згадувати це його кредо.

Особливо яскраво розрив М. Міхновського з народництвом відбився на шпальтах тижневика «Сніп», який він видавав у Харкові 1912 р. Тоді, під час виборів до Державної думи, виявилось, що за українських кандидатів проголосували мало міських виборців, зокрема інтелігентів і представників підприємництва. Аналізуючи уроки виборів, М. Міхновський зробив висновок, що однією з причин поразки був недостатній розвиток національної буржуазії, здатної матеріально підтримувати національний рух. Відштовхуючись від цього факту та враховуючи досвід інших країн, він удався до широких узагальнень. Наприклад, у передовиці «Снопа» від 7 жовтня 1912 р., що належала перу М. Міхновського, зазначалося: «Українці повинні пам'ятати, що сучасна нація складається з багатьох шарів громадянства. Коли ми хочемо, щоб українці були нацією в новочасному розумінню слова, ми повніші мати національну, патріотичну, ліберальну [...] буржуазію, яка допоможе цілій українській справі своїми впливами й грошми. [...] Отже, — робив висновок автор, — українізуймо буржуазію. Хай вона служить нам, доки нам се потрібно. І доки панує капіталістичний лад, доки все в руках буржуазії, то хай самий капітал буде в руках української, а не ворожої нам, чужої по духу й по крові буржуазії, яка панує на Україні тепер!».

Нічого подібного М. Міхновський не писав у перші роки своєї політичної діяльності. Це був новий момент не лише в його світогляді. Він відійшов від УНП з її соціалістичною фразеологією та почав зближуватися з українськими консервативними колами, які ще в 1917 р., на початку Української революції, створили Українську хліборобсько-демократичну партію (УХДП), соціальною базою котрої були землевласники.

У контексті національного визволення М. Міхновський розглядав місце церкви у суспільно-політичному житті. Було очевидно, що російське православ'я повністю підпорядковане державному апарату й розглядалося як знаряддя російщення. У «Самостійній Україні» автор ставив риторичне запитання: «Через що навіть у церкві панує мова наших гнобителів?» [7, С. 166]. «Основний закон “Самостійна Україна”», співавтором якого був М. Міхновський, передбачав європейську норму: «Релігія єсть річ приватна і справа совісті. Через те ніяка власть не може ані підтримувати релігію, ані перешкоджати їй, ані втручатися в релігійні справи» [7, С. 178]. У програмі УНП її автори, серед яких був і М. Міх-

новський, констатували: «В Україні попи москалізують нашого темного брата-українця». Ставилася мета: «Одділити церков від держави [...] Пануючої релігії в Україні не повинно бути. Незалежна церков українська» [7, С. 288].

Урешті-решт питання про статус церкви в Україні вийшло на рівень широкої політичної дискусії, в якій брали участь політичні сили різної орієнтації. У 1912 р., перед виборами до Державної думи, М. Міхновський опублікував у тижневику «Сніп» «Українську платформу», де, серед інших, була й вимога, «щоб українська церква стала автокефальною, як-то установлено Переяславським договором року 1654» [12]. Влада прореагувала жорстко. До редактора часопису М. Біленького генерал-губернатор застосував арешт на 90 днів і штраф у розмірі 500 руб. [13, С. 264].

У своїх публікаціях М. Міхновський звернув увагу ще на одну небезпечну тенденцію, яка була наслідком «розшматування» України між Росією, Австро-Угорщиною та між різними адміністративно-територіальними одиницями цих держав. Ішлося про нагромодження регіональних особливостей, які могли перерости в істотні етнічні відмінності між складовими українського етносу. У М. Міхновського були безпосередні уявлення про географію, населення, економічне й політичне життя Наддніпрянщини, Південної України, Донбасу, Галичини та Буковини. Зокрема він звертав увагу на стан національної свідомості населення. Так, у листі до Б. Грінченка (весна 1899 р.), написаному після поїздки в Луганськ, ішлося: «Тут панує капітал, тут розвинута промисловість, тут будуються нові форми життя!.. Але й тут ми засуджені на смерть! О! Тая свідомість» [14, С. 95].

М. Міхновський відчував небезпеку наростання в Україні регіональних відмінностей. Була відома історія з південними слов'янами, на етнічній території яких формувалося кілька націй, між котрими склалися напружені відносини. Враховуючи це, він звертав увагу на необхідність національної консолідації українців, прищеплення їм відчуття єдності в етнографічних межах. У замітці «З закордонної України», надрукованій у газеті «Самостійна Україна», яку М. Міхновський редагував у 1906 р., говорилося про «штучні перепони, що їх понаставляли між поодинокими частинами української землі пануючі над українським народом держави» [15]. Як наслідок, консервувалися відмінності між ними. «Між окремими частками народу затерлась навіть свідомість своєї єдності та спільності», — писав М. Міхновський у 1912 р. в передовиці «Сноп». Він закликав інтелігенцію протистояти цій небезпечній тенденції.

М. Міхновський, котрий об'їздив цілу Україну — як Наддніпрянську, так і Західну, — добре знав особливості становища в різних регіонах: «Досі твердого почуття національної єдності усіх українців на просторі усєї України від Карпатів до Кавказу — не дуже слідно. Воно ледве починає вироблюватися. Натомість чимало ще у нас провінціалізму... Наші люде замало ще українці, а загато полтавці, кияне, галичане, буковинці і т. д.». Автор цілком слушно зауважував: «Великою нацією і нацією в справжньому значенні цього слова стануть українці лишень тоді, коли у кожному з нас до решти загине полтав-

ський, галицький і т. д. провінціонал, а в цілому зродиться та зросте всеукраїнець, якого думи і змагання обнімають усю Україну, зарівно і неподільно як нерозлучну і єдину цілість» [15]. Від себе та від імені своїх прихильників М. Міхновський говорив: «Як українські націоналісти і пропагандисти ідеї самостійної України мусимо і бажаємо сприяти отьому процесові вироблення із всяких українських провінціоналів однодушного і одноцільного типу цілком свідомого українця-всєукраїнця. [15]. Саме це завдання прагнула вирішувати очолювана М. Міхновським редакція щотижневика «Сніп».

Слід зазначити, що згаданою проблемою переймалися не лише самостійники. Необхідність цього розуміли представники української інтелігенції різних політичних поглядів — соціалісти, ліберали, консерватори, безпартійні. Справа полягала в тому, що їх загальний потенціал і вплив на населення був обмежений. Урешті-решт, це була центральна проблема українського визвольного руху. Узагальнюючи питання про його перспективи, «головною причиною нещастя української нації» М. Міхновський у «Справі української інтелігенції в програмі УНП» назвав «брак націоналізму серед широкого її загалу» [7, С. 260].

Питання про націоналізм і його значення в історії України перебувало в основі ідеологічних поглядів М. Міхновського. Називаючи націоналізм «усєсвітньою силою», він наводив приклади його «колосальної непоборної сили», що «визволив десятки поневолених і упосліджених націй». Що ж стосується України, то «у нас націоналізм дуже припізнівся». Однією з важливих причин цього М. Міхновський називав той факт, що «цей рух світла і волі українська інтелігенція, подурена і заморочена усілякими московськими теоріями, вважала нічого не вартою дурницею — на радість москалям і на свою і народу погібель» [7, С. 261].

21 березня 1906 р. у газеті «Слобожанщина» з'явилася стаття М. Міхновського під промовистою назвою «Націоналізм і космополітизм». Автор спростовував думку, поширювану урядом, членами російських ліберальних партій та навіть деякими українськими ліберальними й соціалістичними діячами, що націоналізм, мовляв, «шкодить всєлюдському поступу і що начебто всєсвітня культура виграє від затирання національностей» [7, С. 339]. При цьому М. Міхновський зауважував, що це вчення виходить від «партій пануючої нації, але немало є синів поневолених націй, які додають і своїх сил до “затирання” своїх народів». Здебільшого «під юшкою інтернаціоналізму або космополітизму українському народу накидають обрусіння або полонізацію». Коротка стаття завершувалася словами: «Унікаючи національного шовінізму пануючих націй, треба плекати здоровий націоналізм поневолених народів, бо він є джерелом творчості. І тільки в ньому заховуються зародки народної свободи і ясної будучини» [7, С. 340].

Як конкретний прояв «захисного націоналізму» М. Міхновський запропонував членам Української народної партії своєрідний катехізис, кодекс індивідуальної поведінки — «Десять заповідей УНП» (1903 р.). Уже тоді цей документ, зокрема пункт 2 («Усі люди твої браття, але москалі, ляхи, угри, румуни

та жиди — се вороги твого народу, поки вони панують над нами і визискують нас»), викликав критику та звинувачення його автора у шовінізмі [7, С. 211]. Хоча самостійники неодноразово підкреслювали, що йдеться про період, «поки і постільки іноземці панують над нами і визискують нас», опоненти оголосили, що у цих заповідях націоналіст М. Міхновський, закликаючи українців до боротьби проти великодержавного шовінізму, перейшов «оборонну межу».

Взагалі, поняття цієї «межі» в національно-визвольній боротьбі, де часто діє не холодний розрахунок, а бурхливі пристрасті, надзвичайно розмите й мінливе. Про це багато написано. Але коли відійти від абстрактного теоретизування та вдатися до конкретно-історичного аналізу, виявиться, що висловлені у цих тезах думки мали під собою реальні підстави. Саме такий підхід домінує у сучасних дослідженнях [13, С. 136—139]. Для повноти розуміння можна звернутися до змісту «Основного закону “Самостійної України”» — проекту Конституції незалежної України, в якій не знайдемо жодних обмежень представникам зазначених національних груп, коли вони стануть громадянами держави. Є, щоправда, один виняток: «Ніхто не може бути міністром, коли він не є українцем з роду» [7, С. 181].

До 1917 р. питання про майбутнє України було об'єктом теоретичних дискусій. Після краху царату, з початком Української революції воно набуло практичного значення. М. Міхновський зрозумів, що відкривається унікальне «вікно можливостей» для відродження суверенітету країни. У промові на I Всеукраїнському військовому з'їзді в Києві 6 травня 1917 р. він висловив упевненість, що «у сю війну увійшли українці рабами, але повинні вийти з неї вільними!» [17, С. 310]. Як і раніше, він уважав, що на першому етапі будуть доцільнішими федеративні відносини, а на другому, коли сформується необхідні умови, — проголошення незалежності України. М. Міхновський розгорнув бурхливу діяльність зі створення національної армії, в якій бачив гаранта суверенітету. Втім ця діяльність не зустріла підтримки з боку лідерів Центральної Ради М. Грушевського й В. Винниченка, котрі були впевнені, що російська демократія, яка опинилася при владі, погодиться на перебудову централізованої багатонаціональної Росії на федеративну республіку. Виходячи з цього переконання, вони, обмежуючи вплив М. Міхновського та його однодумців-самостійників на вояцтво, відправили його влітку 1917 р., після невдалого виступу полуботківців, на Румунський фронт. М. Міхновський розумів ілюзорність і небезпечність для майбутнього України такого курсу. У статті «Спадщина тиранів», написаній улітку 1917 р., він зазначав: «Увесь народ московський, без різниці партій і віри, від найправіших до найлівіших, від міністра до робітника — увесь народ московський об'єднався на тій думці, що він є спадкоємець тирана і пан України. [...] Усі росіяни хочуть унітарної (об'єдинительной) демократичної республіки [...] Московський народ, не та чи інша партія, але увесь народ, хоче бути паном над українським народом. З цього повстає боротьба між обома народами» [7, С. 321—322]. Автор ставив питання: «Чи далеко зайде і чим закінчиться ця боротьба?». Конкретної відповіді він не дав, хоча й сподівався, що «московський народ таки схаменеться і

відкине свої плантаторські інстинкти». Але цього не трапилося. «Час істини» настав, коли більшовики захопили владу в Петрограді й Раднарком оголосив війну Українській Центральній Раді. Та навіть 22 січня 1918 р., проголосивши у IV Універсалі незалежність, влада УНР попередила, що в майбутньому Українським установчим збором «належатиме рішення про федеративний зв'язок з народними республіками бувшої Російської держави» [18, С. 104].

Безуспішними виявилися і спроби встановити рівноправні відносини з Росією гетьмана П. Скоропадського в 1918 та Директорії УНР у 1919 рр. Провалилися ці спроби в націонал-більшовиків періоду Української революції й суверен-комуністів часів «перебудови» у СРСР. Урешті, коли Україну було проголошено незалежною, її національній еліті та народу знадобилося ще три десятиліття, щоб нарешті усвідомити, що наша країна в будь-якому статусі не сприймається ані російським суспільством, ані Росією. Тому сьогодні у прагненні знищити Україну й відновити імперію вона знову обрала війну. Нині напрочуд актуально звучать сказані ще 1917 р. слова М. Міхновського: «Ми рішуче стаємо до боротьби за наше визволення й за щастя будучих поколінь українців, і підемо в обороні наших прав тим шляхом, який схочуть самі росіяни!» [7, С. 322].

Отже досвід російсько-українських відносин ХХ — початку ХХІ ст. свідчить, що північні сусіди не «схаменулися» й не відкинули свої «плантаторські інстинкти». Тому, щоб війна з ними стала переможною та останньою в нашій історії, у своєму ставленні до Росії і її суспільства повинні змінитися ми. Маємо негайно доробити те, чого не зробили раніше, перебуваючи тією чи іншою мірою під впливом Росії та її суспільства. Це питання нашого виживання як держави й нації. І у цьому нам допомагає М. Міхновський, котрий почав роботу з вивільнення України з-під російського впливу ще на зорі ХХ ст. Найважливіший його висновок: необхідність відмежування України від Росії та насамперед зміцнення гаранта незалежності — української армії. Це означає також, що політична незалежність від Росії повинна бути повною, а наш культурно-освітній простір позбавлений будь-якого російського впливу. Висновок М. Міхновського про те, що про Росію слід говорити лише в контексті аналізу «засобів і способів боротьби» з нею, сформульований у «Самостійній Україні» 1900 р., звучить як ніколи актуально. І сьогодні ми відчуваємо важливість національної консолідації українців різних регіонів нашої країни, про що М. Міхновський попереджав ще на початку минулого століття. Це питання формування української нації, яку він уявляв як модерну, соціально стратифіковану спільноту, об'єднану національною ідеєю. У цьому контексті було й залишається актуальним його гасло виховувати національну інтелігенцію та заклик: «Українізуймо буржуазію!». Питання про ліквідацію московського впливу на православ'я в Україні й формування автокефальної церкви, сформульоване М. Міхновським, сьогодні також залишається актуальним.

Творча спадщина Миколи Міхновського допомагає чітко визначитися в наших відносинах із Росією, у формах і методах боротьби, які дадуть змогу остаточно утвердитися в нашому виборі вільних людей в одній, єдиній, самостійній Україні.

REFERENCES / СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Profession de foi molodykh ukrainsiv. Symvol viry dlia molodykh ukrainsiv. *Mykola Mikhnovskiy. Suspilno-ekonomichni tvory*. Redkolehiia: Ihor Hurych, Oleh Protsenko, Fedir Turchenko. Kyiv, 2015. S. 421 [in Ukrainian].
[Profession de foi молодих українців. Символ віри для молодих українців. *Микола Міхновський. Суспільно-економічні твори* / Редколегія: Ігор Гирич, Олег Проценко, Федір Турченко. Київ, 2015. С. 421].
2. Hrinchenko V. — Drahomanov M. Dialohy pro ukrainsku natsionalnu spravu. Kyiv, 1994 [in Ukrainian].
[Грінченко В. — Драгоманов М. Діалоги про українську національну справу. Київ, 1994].
3. Livobichnyi. Literaturni zamitky. *Vukovyna*. 1898. 3 bereznia [in Ukrainian].
[Лівобічний. Літературні замітки. *Буковина*. 1898. 3 березня].
4. Koval, R., Yuzych, Yu. Mykola Mikhnovskiy. Spohady, svidchennia, dokumenty. Kyiv, 2021 [in Ukrainian].
[Коваль Р., Юзич Ю. Микола Міхновський. Спогади, свідчення, документи. Київ, 2021].
5. Mемуарy Livobichnoho. *Vukovyna*. 1898. 6 travnia [in Ukrainian].
[Мемуари Лівобічного. *Буковина*. 1898. 6 травня].
6. Rusyny z rochatkom XX stolittia. Z Ukrainy. *Dilo*. 1898. 17 zhovtnia. S. 1-2 [in Ukrainian].
[Русини з початком XX століття. З України. *Діло*. 1898. 17 жовтня. С. 1—2].
7. Mykola Mikhnovskiy. Suspilno-ekonomichni tvory. Redkolehiia: Ihor Hurych, Oleh Protsenko, Fedir Turchenko. Kyiv, 2015 [in Ukrainian].
[Микола Міхновський. Суспільно-економічні твори. Редколегія: Ігор Гирич, Олег Проценко, Федір Турченко. Київ, 2015].
8. Pritsak, O. Shcho take istoriia Ukrainy. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*. 2015. № 1 [in Ukrainian].
[Пріцак О. Що таке історія України. *Український історичний журнал*. 2015. № 1].
9. Smit, E.D. Natsionalizm. Teoriia, ideolohiia, istoriia. Kyiv, 2014 [in Ukrainian].
[Сміт Е.Д. Націоналізм. Теорія, ідеологія, історія. Київ, 2014].
10. Zhabotinskij, V. O yazykakh i prochem. Izbrannoe. Ierusalim; S.-Petersburg, 1992 [in Russian].
[Жаботинский В. О языках и прочем. Избранное. Иерусалим; Санкт-Петербург, 1992].
11. Sosnovskiy. Dmytro Dontsov. Politychnyi portret. Niu-York; Toronto, 1964 [in Ukrainian].
[Сосновський. Дмитро Донцов. Політичний портрет. Нью-Йорк; Торонто, 1964].
12. Ukrainka platforma. *Snip*. 1912. 27 travnia [in Ukrainian].
[Українська платформа. *Сніп*. 1912. 27 травня].
13. Turchenko, F.H. Mykola Mikhnovskiy: "Oдна yedyna, nerozdilna, vilna, samostiina Ukraina...". Kyiv, 2020. 430 s. [in Ukrainian].
[Турченко Ф.Г. Микола Міхновський: «Одна єдина, нероздільна, вільна, самостійна Україна...». Київ, 2020. 430 с.].
14. Nevidomi dokumenty pro Mykolu Mikhnovskoho (Vstupna stattia. Pidhotovka dokumentiv do druku ta prymitky Serhiia Kvita). *Ukrainski problemy*. 1994. № 2 [in Ukrainian].
[Невідомі документи про Миколу Міхновського (Вступна стаття. Підготовка документів до друку та примітки Сергія Квіта). *Українські проблеми*. 1994. № 2].
15. Z zakordonnoi Ukrainy. *Samostiina Ukraina*. 1906. 25 liutoho [in Ukrainian].
[З закордонної України. *Самостійна Україна*. 1906. 25 лютого].
16. Peredovutsia. *Snip*. 1912. 25 bereznia [in Ukrainian].
[Передовиця. *Сніп*. 1912. 25 березня].

17. Mikhnovskiyi, M. Vidnosyny do viiny. Promova na pershomu ukrainskomu viiskovomu zizdi 6 travnia 1917 roku. Kyiv, 1917 [in Ukrainian].
[Міхновський М. Відносини до війни. Промова на першому українському військовому з'їзді 6 травня 1917 року. Київ, 1917].
18. Chetvertyi Universal Tsentralnoi Rady. 9 sichnia 1917 r. *Ukrainska Tsentralna Rada. Dokumenty i materialy*. T. 2. Kyiv, 1997. 426 s. [in Ukrainian].
[Четвертий Універсал Центральної Ради. 9 січня 1917 р. *Українська Центральна Рада. Документи і матеріали*. Т. 2. Київ, 1997].

Надійшла / Received 15.05.2023

Fedir TURCHENKO

Doctor of Historical Sciences (Dr. Hab. in History), Professor,
Head of the Department of Modern History of Ukraine,
Zaporizhzhia National University (Zaporizhzhia, Ukraine)
furchenko@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0001-9408-269X>

MYKOLA MIKHNOVSKYI: LESSONS FOR POSTERITY

The aim of this research is to study M. Mikhnovskiyi's analysis of Russian-Ukrainian relations, as well as its contextual impact on the forms and means of Ukrainians' struggle for independence. **The research methodology** is based on a set of general scientific, historical, and interdisciplinary approaches. **Conclusions** of the study include an examination of M. Mikhnovskiyi's views on the nature of Ukraine-Russia relations and his understanding of the prospects for Ukrainians' struggle for independence. It's notable that M. Mikhnovskiyi advocated for a radical political and socio-cultural break with Russia and Russian society as the only possible means of preserving Ukrainians as a separate ethnic community at the beginning of the 20th century. Various methods of struggle were envisioned, including cultural and educational, ideological, and military means aimed at the national mobilization of Ukrainians, transforming them into a modern nation capable of winning independence. At the same time, M. Mikhnovskiyi opposed any political agreements with Russian political forces that refused to defend Ukrainian interests. With this, he and his followers stood out among the figures of the Ukrainian national movement, whose political program was limited to the requirements of the national-territorial autonomy of Ukraine. However, in 1917, M. Mikhnovskiyi's opponents led the Ukrainian revolution toward federation with "fraternal" Russia, hoping for its democratic revival. Nevertheless, history took a different turn, with Bolshevik Russia waging war against Ukraine and occupying most of it at the end of 1917. The next "window of opportunity" for a complete break with Russia opened only a century later, in the course of large-scale Russian aggression against Ukraine, which began in February 2022. As a result, M. Mikhnovskiyi's proposed format of relations with Russia and its society turned out to be entirely correct, relevant, and acceptable. Within the context of those groundbreaking changes, **further research** on the ethnic-national and socio-psychological shifts in Ukrainian society over the past century is required.

Keywords: *Ukraine, Ukrainophilia, independence, federation, assimilation, language, nationalism, historical lessons.*